

İSLAM KAYNAKLI MEZHEPLERİN ORTADOĞU'DAKİ COĞRAFİ DAĞILIMI VE TAHMİNİ NÜFUSLARI

Mehmet Ali BÜYÜKKARA*

Özet

Dünyanın en sorunlu bölgesi olan Ortadoğu'da barışın sağlanmasında dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan birisi dinî ve mezhebi oluşumlardır. Bunların coğrafi dağılımlarını ve nüfuslarının tespitini amaçlayan bu çalışma neticesinde, çeşitli kaynaklardaki nüfus verilerinde ciddi tutarsızlıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ortadoğu, İslam, mezhepler, nüfus.

Abstract

Geographical Distribution and Estimated Population of the Islamic Originated Denominations in the Middle East

One of the most important factor which should be considered to ensure peace in the Middle East, the world's most troubled region, is religious and sectarian formations. Through this paper aiming at determining the geographical distributions and estimated populations of these groups, it is found out that there are serious discrepancies among data and information given in different sources.

Key Words: Middle East, Islam, sects, denominations, population.

Giriş

19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz sömürgeciliği tarafından Avrupa-merkezli bir coğrafi terim olarak tedavüle sokulan Ortadoğu,¹ dar planda Arap Yarımadası ve bunu çevreleyen kuzeyde Türkiye, batıda Mısır, doğuda ise İran topraklarını kapsayan alana işaret eden bir bölgedir. Burası İslamiyet'in doğduğu ve ilk asırda yayıldığı coğrafyadır.

Yaygın olarak kullanılan diğer bir terim olan Büyük Ortadoğu ise genel olarak Mali, Nijer, Nijerya, Tanzanya gibi bazı Afrika ve Malez-

* Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.
E-mail: buyukkara@excite.com

¹ Bkz. Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East*, Yale, 1995.

ya, Endonezya gibi Güneydoğu Asya ülkeleri ile Balkanlar haricinde kalan İslam coğrafyasına işaret etmektedir. “Marakeş’ten Bangladeş’e” veya “Kazablanka’dan Kalküta’ya” ifadeleri, aslında Müslümanların kahir ekseriyetinin yaşadığı bu büyük alanı, yani Büyük Ortadoğu’yu ifade etmektedir. Günümüz siyaset literatüründe Ortadoğu, daha çok İslam âlemi kastedilerek söz konusu genişletilmiş şekline referansla kullanılan bir isim haline gelmiştir. Bu haliyle Ortadoğu, Moritanya dâhil Kuzey Afrika’yı, Somali ve Sudan’ı, Kafkasya ve Orta Asya’yı, ayrıca Hint alt-kıtası dediğimiz Hindistan, Pakistan, Afganistan, Bangladeş ve Sri Lanka’yı içine almaktadır.

İslam âleminde yüzde 85-90 gibi bir oranda çoğunluğu oluşturan Sünni Müslümanlar dışındaki gayr-i Sünni mezheplerin tamamının doğup, geliştikleri ve günümüzde varlıklarını sürdürdükleri bölgelerin Ortadoğu dâhilinde olması, bu coğrafyanın konumuz açısından çok önemli bir özelliğidir.

1. Şii Ortadoğu

Şia mezhebi bilindiği gibi bugünkü Irak topraklarında doğmuş, ilk zümreleşmeler, iç ihtilaflar ve büyük isyanlar yine bu bölgede vuku bulmuş, Şiiliğin örgütlü ve örgütsüz çeşitli tezahürleri İslam’ın birinci asrından itibaren bu bölgeden diğer coğrafyalara taşınmışlardır.

1.1. İsnâaşeriyye Mezhebi

Ortadoğu’da Şii Müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği ülkeler İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan’dır.

Irak: Hz. Ali’nin Emeviler’le olan siyasi kavgasında Irak halkı ona en büyük desteği veren kesimi oluşturuyordu. Başkenti yaptığı Kufe’de öldürülen ve Necef’e defnedilen Hz. Ali’den sonra, Hz. Hüseyin’in de Kerbela’da şehit edilişi Irak’ı Şia’nın ana vatanı haline getirmiştir. Daha sonra ise İsnâaşeriyye Şiiliğinin yedinci ve dokuzuncu imamları Musa Kâzım ile Muhammed Takî Bağdat’ta, on ve on birinci imamlar Ali en-Nakî ile Hasan el-Askerî Sâmarra’da vefat etmiş ve bu şehirlere defnedilmiş, İmam Mehdi de Sâmarra’da gaybete intikal etmiştir. Söz konusu türbeler Şiiliğin ana ziyaret mekânlarıdır.

Büveyhîler zamanında Bağdat Şia'nın ilmi merkezi haline gelmiş, Selçuklular döneminde Irak Şiiliği zor dönemler geçirse de Moğol işgalini takip eden yıllarda, özellikle İlhanlılar zamanında yeniden parlak yıllara geri dönebilmiştir. Osmanlılarla Safeviler arasındaki hâkimiyet mücadelesinde arada kaldıkları için bazı mağduriyetler yaşamak durumunda kalsalar da, bu ülkedeki Şii varlığı Osmanlı devletince büyük bir toleransla tanınmış, Iraklı Şiiler mezheplerinin gereğini olağanüstü haller müstesna geniş bir hürriyet içerisinde ciddi bir baskıyla karşı karşıya kalmadan yaşamışlardır.

Ülkenin Sünni liderlerinin bu rakama itirazları bulunsa da, mevcut istatistiklerde genel olarak Irak nüfusunun yüzde 60'ının Şiilerden oluştuğu belirtilmektedir. Bağdat'ın güneyinde kalan şehir ve kasabalarda Şiiler çoğunluktadır. Arap kökenli bu nüfusun yanı sıra kuzeyde çok az sayıda Türkmen ve Kürt'ün de bu mezhebe mensubiyeti bilinmektedir.

Iraklı Şii Arapların önemli sayılabilecek bir kısmının Şiileşmesi çok eski olmayan bir tarihte gerçekleşmiştir. Bedevi Sünni Arap kabilelerinin 19. yüzyıldan itibaren göçebeliği bırakarak güneydeki şehir ve kasabalara yerleşmeleri sonucunda bu zümreler, Neced ve Kerbelâ'daki Şii âlimlerin tesir sahasına girmiş oldular ve zaman içerisinde Şiileştiler. Safevi devletinin çöküşüyle birlikte önemini kaybeden İsfahan'dan Irak'a göç etmiş âlimler bu Şii merkezlere tekrar canlılık kazandırdılar ve bir çekim gücü yarattılar. Yine aynı süreç içerisinde bazı Sünni kabilelerin güneyde Necd tarafından gelen Vehhâbilerin tecavüzüne maruz kalmaları ve aynı saldırıların hedefi olan Şiiler ile söz konusu Sünnîlerin yakınlaşmaları bölgedeki Şiileşme olgusunun arkasındaki diğer bir faktör olarak kayda değer.²

2003'deki ABD işgaliyle birlikte Saddam rejiminin yıkılması, siyasal baskı altındaki Şii kesimi rahatlatmış, arkasından yapılan serbest seçimlere çoğunluk olmalarının getirdiği avantaj yansıması, fakat özellikle başbakan Nuri el-Mâlikî'nin izlediği mezhepçi politi-

² Geniş bilgi için bkz. Yitzhak Nakash, "The Conversion of Iraq's Tribes to Shiism", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 26 (1994), s.443-463. Irak Şiiliği için ayrıca bkz. a.mlf., *The Shias of Iraq*, Princeton, 2000; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven, 1985, s.261-4.

kalar ülkede Sünniler ile Şiiler arasında ciddi bir gerginliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bahreyn ve Körfez Ülkeleri: Şii Irak'ın güneyinde yer alan ve Bahreyn diye anılan bölge, eski kaynaklarda günümüzde aynı adı taşıyan ada ülkesiyle sınırlı olmayıp özellikle bugünkü Suudi Arabistan'ın el-Ahsa (el-Hasa) bölgesini içine almaktaydı.

Bu yöredeki Şii faaliyetler ikinci hicri yüzyılda İsmaililer etrafında yoğunlaşmıştı. Hamdan Karmat ve kardeşi Abdan ile birlikte Irak'ta 260'lı yıllarda başlayan İsmaili propaganda bölgenin güneyine taşınarak, dâî Ebû Said el-Cennâbî'nin (ö.300/913) önderliğinde Bahreyn, Ahsa ve çevresinde İsmaili bir kurtarılmış bölge, başka bir deyişle dârü'l-hicre oluşturulmuştu. Bölgedeki bedevi kabilelerden destek gören bu bâtinî oluşum, Ebû Said'in oğlu Ebû Tahir el-Cennâbî'nin (ö.332/944) elinde Karmatiler adı altında küçük ama etkili bir devlet gücüne dönüştü. Mezhepdaşları Fatimiler'le olan yapısal ve inançsal farklılıklarını koruyan bu siyasal güç, Cennâbî ailesinden dâiler vasıtasıyla bölgedeki varlığını 14. yüzyıla kadar sürdürdü. Bundan sonra ise İsmâililik kuzeyden Irak Şiası'nın ve bilhassa Safeviler zamanında İran'ın etki alanı içerisinde İsnâaşeriliğe dönüşerek zamanla kayboldu.

Nâdir Şah'tan sonra İran'ın kontrolünden çıkan Bahreyn adaları 18. yüzyılın sonunda Sünni kökenli Halife kabilesi tarafından ele geçirildi. Halife'ler hâlen ülkeyi yönetmektedir.³ Osmanlı sınırlarına dâhil olan Ahsa eyaleti ise 1913'ten itibaren Suudilerin hâkimiyetine geçti.

Bugün Bahreyn'in ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ını,⁴ Suudi Arabistan'ın Ahsa bölgesinin Katif şehri halkının neredeyse tamamını, Hufuf'un yarısını, Dammam, Dahran gibi büyük endüstri kentlerinde de önemli bir azınlığı teşkil eden İsnâaşeri Şiilik böyle bir tarihi geçmişe sahiptir. Şiilerin Suudi Arabistan'ın genel nüfusu

³ Bahreyn'de Şiilik hakkında bkz. Momen, a.g.e., s. 129, 272-4.

⁴ Bu oran hükümet kaynaklarına göre %35'e kadar düşmektedir, bkz. Werner Ende, "Shi'ites in Arabia", *Encyclopaedia Iranica*, (on-line edition).

içindeki oranının yüzde 15 kadar olduğu belirtilmektedir.⁵ Bu nüfusun büyük bölümü Ahsa'da yerleşiktir. Nehâvile denilen Hicazlı küçük bir Şîi topluluk ise Medine'de yaşamaktadır. Pakistan ve Lübnanlı yabancı işçileri de bu orana dâhil etmek gerekir.⁶ Bölgenin yerli Şiileri, 18. yüzyıldan itibaren Necd kaynaklı Vehhabi saldırıların hedefi olmuş, tarihi süreç içinde Irak ve İran'a göç vermek durumunda kalmıştır. Daha çok Bahranî lakaplı Bahreyn ve Ahsa uleması Necef, Kerbela veya Kum'a kaçarak ilmi faaliyetlerini bu merkezlerde sürdürmüştür.

Söz konusu iki ülkenin yanı sıra Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde yaklaşık yüzde 20, Katar'da yüzde 15'lik bir Şîi nüfusun olduğu tahmin edilmektedir. Uman'daki Şîi nüfus ise dikkate alınacak bir oranda değildir. BAE ve Katar'daki Şiiler daha çok petrol endüstrisinde çalışan Pakistan ve Lübnanlı yabancı işçilerden oluşmaktadır. Kuveyt Şiileri ise genellikle İran, Irak ve Ahsa kökenli Kuveyt vatandaşlarıdır.

Körfez ülkelerinde Sünnilerin başında olduğu monarşik yönetimler altında demokratik haklarının önemli bir kısmını kullanamayan Şiiler, 1970'li yıllardan bugüne zaman zaman isyan hareketlerinin de eşlik ettiği siyasal hak arayışlarını sürdürmektedirler. Bahreyn Şiilerinin siyasal partisi el-Vefâk 2010 seçimlerinde en fazla oyu alarak İslamcı ve Selefi partileri geride bırakıp parlamentoda çoğunluğu ele geçirmiştir. Kuveyt'teki Aralık 2012 genel seçimlerinde Şîi adaylar meclisteki 50 sandalyeden 17'sini kazanmayı başarmıştır. Siyasal partilere izin verilmeyen Suudi Arabistan'da ise Şeyh Hasan es-Saffâr gibi âlimler etrafında hak arama mücadelesi sürmektedir. Konumuz olan ülkelerdeki Şîi Müslümanların siyasal ve kültürel

⁵ Geniş bilgi için bkz. Hamza el-Hasan, *eş-Şî'a fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Sa'ûdiyye*, y.y., 1413/1993; J. Goldberg, "The Shi'i Minority in Saudi Arabia", [J.R.I. Cole, N.R. Keddie (eds.), *Shi'ism and Social Protest*, New Haven, 1986] içinde, s.230-246; Momen, *An Introduction*, s.274-5; Heinz Halm, *Shiism*, Edinburgh, 1991, s.133-4.

⁶ Nehâvile hakkında bkz. Werner Ende, "The Nakhâwila: A Shiite Community, Past and Present", *Die Welt Des Islam*, 37/3 (1997), s.263-348; Yousif al-Khoei, "The Marja' and the Survival of the Community: The Shi'a of Medina", [Linda S. Walbridge (ed.), *The Most Learned of the Shi'a: The Institution of the Marja' Taqlid*, Oxford, 2001] içinde, s. 247-251.

faaliyetlerinin arkasında İran İslam Cumhuriyeti'nin büyük desteği bulunmaktadır.

İran: 2. yüzyıldan itibaren Şiiliğin önemli bir merkezi olma özelliğini koruyan Kum şehrini hariç tutarsak, Safevî devletine kadar İran coğrafyası büyük ekseriyetle Sünniliğin hâkim olduğu bir alandı.⁷ Safevi devleti zamanında (1501-1736) bölge nüfusunun büyük bölümü Şiileşti ve bu dönüşüm Kaçarlar döneminde (1785-1925) de hızla devam etti. Şah İsmail'in zamanında Lübnan'ın Şii merkezi Cebel-i Âmil'den İran'a gelen Ali el-Kerekî (ö.1533) ile başlayan, bilahare Irak ve Bahreyn ulemasını da içine alan âlimler göçü, söz konusu değişimin arkasındaki en önemli faktördür.⁸ Siyasi iradenin büyük desteğiyle İran şehirlerinde iskân edilen ve önemli görevlere getirilen İsnâaşerî-Şii ulemanın ve onların kurdukları sistem içerisinde yetişmiş sonraki âlimlerin elinde bu büyük mezhebi dönüşüm yüzyıllar içinde başarıyla gerçekleştirildi.

Yerel Farsî unsurların yanı sıra İran şehirlerinde yoğun biçimde yerleşik Sünnî Türkler ile ekseriyetle gayr-i Sünnî inançlara sahip göçebe Türkmenler bu süreçte Şiileştiler. Azerbaycan'dan yayılan Kızılbaşlık etkisindeki yine çoğunluğu Türk olan kesimler, aynı şekilde zaman içerisinde bu dönüşümü yaşadı. Bugün İran'da gerek Fars gerekse Türk kökenli unsurlar arasında Kızılbaşlık/Alevilik tamamıyla ortadan kalkmış durumdadır.

Günümüz İran nüfusunun yaklaşık yüzde 80'ninin Şiilerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun ana unsurları ise Lurları da ihtiva eden Farslar, kuzey-batıda Azeriler, güney-batıda Ahvaz ve çevresindeki Araplar, Hazer Denizi'nin güney sahilinde meskûn Gilân ve Mâzenderânlılar ile merkezde ve güneyde kalan çoğu Türk kökenli diğer halklardır.

Buna karşılık kuzey-doğuda Türkmenistan sınırında yerleşik Türkmen, doğuda Afganistan ile Pakistan sınırında yerleşik Beluc ve batıda Türkiye ile Irak tarafında yerleşik Kürt nüfusun neredeyse

⁷ Hamid Algar, "Iran ix: Religions in Iran (2) Islam in Iran (2.1.) Advent of Islam", *Encyclopaedia Iranica*, viii, s.444-5.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Rula Jurdi Abisaab, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*, New York, 2004.

tamamı Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur. Yine güneyde Basra Körfezi kıyısındaki Bûşehr ve Hürmüzgân eyaletlerindeki bazı şehir ve kasabalarda Arap kökenli Sünni Müslümanlar çoğunluktadır.

Sünnilerin farklı etnik kökenlerden gelmeleri, ülkenin daha çok sınır bölgelerinde ve birbirlerinden uzak coğrafyalarında yaşamaları, kendi aralarındaki etkileşim ve irtibatı zorlaştırmış, birlikte hareket etme imkânlarını kısıtlamıştır. 1979 İran İslam İnkılabı'nın bir ürünü olan anayasada “ebediyen değişmeyecek” madde olarak geçen “devletin mezhebinin İsnâaşeriyye olduğu” şeklindeki ifade,⁹ diğer İslam mezhepleri açısından ister istemez dezavantajlı bir durumu ortaya çıkartmaktadır.

Azerbaycan: Azerbaycan'daki Şii/Sünnî nüfusun yaklaşık yüzde 70/30 oranında olduğu tahmin edilmektedir. Şii nüfusun oranını yüzde 85-90'a kadar çıkartan istatistikler de mevcuttur.¹⁰ İran gibi Azerbaycan da Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar Sünnî bir ülkedi. Safevilerin temeli sayılan Safeviyye 13. yüzyılın sonlarında bir Azeri şehri olan Erdebil'de Sünnî bir tarikat olarak doğmuştu. Fakat bu tarikatın şeyhi, sonra da yeni devletin şâhı olan İsmail ile birlikte Azeri Müslümanlar Şiileşmeye başladı.

Başkent Bakü ve güneydeki Lenkeran şehirleri civarı ile Nahcivan, Şii nüfusun yoğun bulunduğu bölgelerdir. Azeriler ve güneydeki Talişlere ilaveten Ermenistan'a yakın bölgelerde yaşayan Kürtler, ülkenin Şii kompozisyonunun önemli unsurlarıdır. Daha çok Dağıstan ve Kafkas kökenlilerin (özellikle Lezgi ve Avarların) yaşadığı Şeki ve Guba gibi şehirlerde ve Gürcistan sınırına yakın kuzey bölgelerde ise Sünniler çoğunluktadır.

Şeyhülislam Allahşükür Paşazâde, kendisi Şia mezhebinden olmasına rağmen ‘Tüm Kafkasya'nın Büyük Müftüsü’ unvanıyla ülkedeki Sünnilerin de dini lideri kabul edilmektedir. Azerbaycan, İslam âleminde sekülerleşmenin en fazla hissedildiği ülkelerin ilk

⁹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası: Madde 12.

¹⁰ Örneğin bkz. P. Heine, R. Spielhaus, “The Distribution of Muslims throughout the World”, [W. Ende, U. Steinbach (ed). *Islam in the World Today*, Ithaca, 2010] içinde, s.117.

sıralarında bulunduğundan dolayı, bu ülkedeki mezhepsel Şii bilincin komşu ülke İran'daki kadar gelişmemiş olduğu söylenebilir.

Lübnan: Çok dinli ve çok mezhepli Lübnan'da Sünnilerle birlikte ülkedeki en büyük dini toplumu oluşturan İsnâaşerî Şiiler, yoğun olarak buldukları başkent Beyrut'un güney banliyöleri dışında kalabalık şekilde (% 80) ülkenin güneyindeki Cebel-i Âmil yöresinde, biraz da kuzey doğudaki Bekaa vadisinde yerleşiktirler. Şiilerin bölgedeki mevcudiyetinin 3/9. yüzyıla kadar geriye gittiği belirtilmektedir. Osmanlılar zamanında İran'a göç eden ve çoğunlukla Âmilî lakabını kullanan bölge uleması, Safevîler'in ülkeyi Şiileştirme faaliyetlerine büyük katkı sağlamıştır.¹¹ Momen'e göre, Lübnanlılar içinde yüzde 60'ı teşkil eden Müslümanların yüzde 45'i Şii, yüzde 35'i Sünnî, yüzde 17'si Dürzî, geri kalanı da Nusayrî, İsmailî vs. nüfustan oluşmaktadır.¹² Ancak Statistics Lebanon adlı bir ölçüm kuruluşu tarafından en son yapılan bir araştırmada Şiiler ile Sünnilerin tüm ülkede yüzde 27'lik eşit bir nüfus oranına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu oran yüzde 21'lik Maruni Hıristiyan nüfusun önündedir.¹³

Şehirli bir kimliğe sahip Sünnilerin aksine Şiiler son yıllara kadar Lübnan'da kırsal alanlarda meskûn, az eğitilmiş ve gelir seviyesi düşük bir kesimi oluşturmaktaydı. Lübnan'daki tüm Müslümanları temsilen Suriye ile birleşmek isteyen Sünni liderlerin bu girişimine engel olmak için Hıristiyanlar, 1926'da Şiilere Sünnilerden farklı bir mezhebi statü tanınmasını sağladılar. Bu adım, Şiiliği bu küçük ülkede önemli bir siyasi unsur haline getiren sürecin başlangıcıydı. Abdül-Hüseyn Şerefüddîn'in (ö.1957) başlattığı ve İran'dan bölgeye gelen Musa es-Sadr'ın (ö.1978) devam ettirdiği eğitim ve öğretim

¹¹ Bkz. Sabrina Mervin, "Shi'ites in Lebanon", *Encyclopaedia Iranica*, (on-line edition); Rula Abisaab, "Jabal 'Âmel", *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, xvi, s.305-9.

¹² Momen, *An Introduction*, s.267.

¹³ Bkz.< <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148830.htm>> (21.06.2013). Bu datada Dürzîler yüzde 5 oranında gösterilmektedir. Geri kalan yüzde 1 de diğer küçük mezheplere ayrıldığı takdirde yine yaklaşık yüzde 60'lık bir Müslüman nüfus oranına erişilmektedir.

faaliyetleriyle Lübnan Şiileri, eskisine göre siyasal, kültürel ve ekonomik bakımdan daha iyi seviyeleri yakalamayı başardı.¹⁴

Bilhassa es-Sadr'ın gayretleriyle Şiilik bilinci hızla yükselmeye başladı. Önce Emel, daha sonra ise İran İslam Cumhuriyeti'nin arka çıkmasıyla kurulan Hizbullah teşkilatı sayesinde Lübnan Şiiliği, sadece bu ülkede değil, İsrail'e karşı bir direniş hattı oluşturması ve Suriye iç savaşında Baas rejimi yanında durması dolayısıyla tüm Ortadoğu'da sürekli dikkate alınması gereken bir siyasal ve askeri unsur olarak ön plana çıktı.

Kimilerince Hizbullah'ın kurucu manevi lideri sayılan Ayetullah Muhammed Hüseyin Fazlullah'ın (ö.2010), İran İslam Cumhuriyeti'nin Humeyni'den sonraki rehberi Ali Hamaney'in merceiyyetini kabul etmemesi ve kendisini bağımsız bir merce' statüsüne yerleştirilmesi konumuz açısından kayda değer bir gelişmedir. Fakat neredeyse tüm Lübnan Şiası'nın sözcüsü konumuna geçen Hizbullah'ın bugünkü lideri Hasan Nasrallah'ın İran'la tamamen uyumlu bir politika izlemesi, Fazlullah'ın takipçilerini Lübnan Şiası bünyesinde marjinal bir konuma itmiştir. Önceleri daha az politize olmuş Nefes havzasından beslenen Lübnan uleması, aynı nedene bağlı olarak son yıllarda Kum havzasıyla ilişkilerini epeyce kuvvetlendirmiştir.

Hindistan, Pakistan ve Afganistan: Hint alt-kıtasına Şiiliğin ilk girişinin Moğollar döneminde olduğu belirtiliyor olsa da, bölgedeki asıl ve yoğun Şiileşmenin, Safeviler dönemi (16. yüzyıl) ve sonrasında İran'dan gelip yerleşen bazı âlim, sufi, tüccar ve seyyid aileleri eliyle ve aşağıda kaydettiğimiz bölgesel hânedânlıklar marifetiyle gerçekleştiği düşünülmektedir.¹⁵ Eğitimini Nefes, Kerbela ve Meşhed'de tamamladıktan sonra memleketi Lucknow'a dönen Seyyid Dildâr Ali Nâsırâbâdî (d.1235/1820), Hindistan'ın ilk muteber müçtehid ve merce-i taklîdi kabul edilmektedir.¹⁶

Lucknow şehri ve bağlı olduğu Uttar Pradesh eyaleti, Hindistan'da Şii nüfusun en yoğun olduğu yerlerdir. Bölgede mezhebin yayılışı Şiiliği kabul etmiş Avaz Nevvâbları'nın hâkimiyet dönemine

¹⁴ Momen, *An Introduction*, s.265; Halm, *Shiism*, s.131-2.

¹⁵ Momen, a.g.e., s.103.

¹⁶ Momen, a.g.e., s.145.

(1720-1856) rastlar. 1947'de Pakistan ayrıldıktan sonra Lahor ve Peşaver şehirlerine Avaz bölgelerinden önemli sayıda Şii göç etmiş, bu da Pakistan'da ciddi bir Şii-İsnâaşerî nüfusun birikmesine neden olmuştur.

Daha güneyde, başta Haydarabad olmak üzere bazı Dekkan şehirlerindeki Şii yoğunlaşmanın kaynağı ise, 16 ve 17. yüzyıllarda bölgede hüküm süren Âdilşâhî, Nizamşâhî ve Kutubşâhî hanedanlarının faaliyetleridir. Alt-kıtanın en kuzeyinde kısa bir süre de olsa (1561-1589) hüküm sürmüş olan Çâk hanedanı benzer bir dönüşümü Keşmir'de yaşatmıştır.

Hindistan'da Uttar Pradesh, Dekkan ve Keşmir'den başka, bugünkü Pakistan'ın kuzeyindeki Hayber ve Kabileler eyaletlerinde sâkin Bengaş Peştunları'nın bazı alt kolları, Turi Peştunları, bir kısmı Nurbahşiyye tarikatı etkisindeki Gilgit-Baltistan Müslümanlarının önemli bir bölümü (yüzde 45-50) İsnâaşeriyye Şiiliğine mensuptur.¹⁷

Ayrıca Batı Hindistan'da Gucurât eyaletindeki İsmailî Hoca toplumunun bir bölümü İsnâaşeriliğe geçmiştir. 1800'lerin başında Necef ve Kербala'ya ziyarete giden bazı İsmailî Hocaların, oradan Şeyh Zeynülabidin Mâzenderânî'yi dinlerini öğretmesi için Hindistan'a getirmeleri ve onun rehberliğinde mezhep değiştirmeleriyle başlayan bu farklılaşma halen devam etmektedir ve bu toplumun nüfusunun 100 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ İsnâaşerî Hocalar, 19. ve 20. yüzyılda Doğu Afrika'da Şiiliğin yayılmasında başrolü oynamışlardır.

Şiiler laik ve çok hukuklu Hindistan'da Pakistanlı mezhepdaşlarına göre daha özgür ve rahat bir hayat sürmektedirler. Aşure günü tüm Hindistan'da, Hz. Ali'nin doğum günü ise Uttar, Pradesh ve

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Momen, a.g.e., s.276-8; Halm, *Shiism*, s.136-7; J. N. Hollister, *The Shia of India*, London, 1953; S. A. A. Rizvi, *A Socio-Intellectual History of the Isnâ 'Asharî Shī'is in India*, Delhi, 1986; Toby M. Howarth, *The Twelver Shi'a as a Muslim Minority in India: Pulpit of Tears*, Abingdon, 2005; Juan R. I. Cole, "Conversion iii: To Imâmî Shi'ism in India", *Encyclopaedia Iranica*, vi, s.234.

¹⁸ Dünya Hoca İsnâaşerî Müslümanları Federasyonu'nun web sitesi olarak bkz. <<http://www.world-federation.org/default.htm>> (02.08.2013).

Bihar eyaletlerinde resmi tatil sayılmaktadır. Hindistan'daki tüm Müslümanların şahsi hukuk uygulamalarında hükümet nezdinde karar mercii olan All India Muslim Personal Law Board'dan 2005 yılında ayrılan Şii Müslümanlar, ahvâl-i şahsiyye meselelerinde artık All India Shia Personal Law Board¹⁹ tarafından temsil edilmektedirler.

Pakistan'daki Şiiler ise özellikle son yirmi yıl içinde siyasi, medeni ve mezhebi özgürlüklerinde ciddi kayıplar yaşamışlardır. Silahlı tedhiş yöntemleri kullanan Tahrîk-i Sipâh-i Sahâbe, Tahrîk-i Tâlibân-ı Pakistan, Cundullah gibi Sünni kökenli örgütlerin hedefindeki bu Şii toplum, 1979'dan itibaren Tahrîk-i Ca'feriyye adı altında bağımsız siyasi bir örgütlenmeye gitmiştir. Zaman zaman militanter eylemlere de karışan bu teşkilat bugün yasaklı durumdadır.

Hindistan'da genel Müslüman nüfusun içinde en fazla yüzde 5-10; Pakistan'da ise yüzde 10-15 kadar bir orana sahip oldukları tahmin edilen İsnâaşeri Şiilerin Afganistan'daki oranı yine tahmini olarak yaklaşık yüzde 6-7 kadardır. Afganistan'daki en kalabalık İsnâaşeri etnik grup Hazara'lardır. Kabil'in batısında ve ülkenin tam ortasında Hazarajat veya Hazaristan denilen bölgede sakin olan ve sayılarının 1 milyon kadar olduğu sanılan Türk-Moğol kökenli bu topluluk içinde az da olsa İsmaili ve Sünni Müslümanlar yer almaktadır.

Daha çok İran sınırına yakın bölgelerde, Herat gibi büyük şehirlerde yaşayan Farsivân toplumu Afganistan'daki ikinci İsnâaşeri etnik topluluktur. Nüfuslarının 600-800 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Üçüncü topluluk ise, kendilerine Kızılbaş denilen fakat büyük Tacik toplumu içinde gözüken, genellikle büyük şehirlerde yerleşik Türk-İran kökenli toplumdur. Nâdir Şah (ö.1747) zamanında Afganistan'a getirilmiş İran askerlerinin soyundan geldiği düşünülen Kızılbaş toplumu, eğitimlilik ve ekonomik imkânlar bakımından Afganistan ortalamasının üzerinde bir üstünlüğe sahiptir. Afganistan Kızılbaşlarının, isim benzerleri olan Türkiye'deki Kızılbaş Aleviler ile inanç ve dini pratikler açısından hiçbir benzerliği bulunmamaktadır. Her üç İsnâaşeri toplum da Dari Farsçası konuş-

¹⁹ Web sitesi için bkz. < <http://aisplb.org> > (02.08.2013).

maktadır.²⁰ 1994'den itibaren Taliban hareketinin ayrımcılığına maruz kalan Afganistan Şiileri ciddi sosyal, siyasi ve ekonomik kayıplar yaşamıştır.

Diğer Ülkeler: Genel nüfus içinde önemli bir oranı teşkil ettikleri yukarıdaki ülkeler dışında İsnâaşeriyye Şiası, Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde dikkate değer bir nüfus oranına ulaşmamaktadır. Türkiye'deki İsnâaşeri, yahut ülkedeki yaygın kullanımıyla Caferi toplumu, Azeri Türklerinden oluşmaktadır. Kars'ın Akyaka ilçesinde çoğunluğu oluşturan Caferiler, aynı ilin Arpaçay ilçesinde de önemli bir orana sahiptir. İl merkezinde ise bu oran yüzde 30'ların altına düşmektedir. İğdir il merkezi otuz yıl öncesine kadar yüzde seksenleri bulan bir Caferi nüfusa sahip iken, büyük kentlere verdiği göç ile birlikte bu oran yüzde 50 seviyelerine gerilemiştir. Aynı ilin Karakoyunlu ilçesinde çoğunluğa sahip olan Caferiler, Tuzluca ve Aralık ilçelerinde ve yine Ağrı ilinin Taşlıçay ilçesinde nüfusun yaklaşık yarısına tekabül eden bir orana sahiptirler. Bu yerleşim yerlerindeki yerli unsurlar ile Kafkasya kökenliler (mesela Terekemeler) ve Kürtler Ehl-i Sünnet mezhebine mensupturlar.

İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa gibi büyük kentlerdeki Caferi nüfus, yukarıda adı geçen yerleşim yerlerinden buralara doğru olan iç göçün sonucunda oluşmuştur. Yurt çapında 300 kadar olduğu belirtilen Caferi camilerinin 30 kadarı İstanbul'dadır. Caferiler Türkiye'deki nüfuslarını 3 milyona kadar çıkarsalar da,²¹ gerçek rakamın bunun çok altında olduğu, yoğun olarak yaşadıkları yerleşim yerlerinin geçmişteki (göç öncesi) ve bugünkü nüfusları dikkate alınmak suretiyle yarım milyonun biraz üzerinde bir nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir.

Büyük Suriye vilayetinden Lübnan'ın ayrılmasından sonra Şiilerin çoğunluğu Lübnan'da kalmış, Suriye'de kalanlar ise Halep'in güney batısındaki İdlib kırsalında yoğunlaşmıştır. Momen'a göre

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Library of Congress Country Studies: "Afghanistan", <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cshome.html>> (02.08.2013).

²¹ Mesela Selahattin Özgündüz'ün verdiği bu rakam için bkz. "Özgündüz La Monde'e Konuştu", <http://www.zeynebiye.com/79054_Ozgunduz-La-Monde-e-Konustu.html> (04.07.2013).

nüfusları 50 bin kadardır.²² Ülke nüfusuna oranları yüzde 1'den azdır. Ancak son yıllarda Nusayriler içerisinde Şiileşme temayülü dikkat çekmektedir. Hz. Ali'nin kızı ve Kerbela'nın tanığı Zeyneb'in Şam'daki türbesi, tüm dünyadan kalabalık Şii ziyaretçileri bu ülkeye çekmektedir.

Hz. Zeyneb'e ait olduğu söylenen diğer bir türbe de Mısır'ın başkenti Kahire'de bulunmaktadır. Mısır'daki Şii nüfusun 800 bin - 1 milyon kadar olduğu iddia edilmektedir.²³ Bölgedeki diğer ülkelerde dikkati çeken bir İsnâaşerî Şii nüfus varlığı bulunmamaktadır.

Ahbarilik: Bilindiği gibi günümüz Şia dünyasında İsnâaşerîliğin Usûlî yorumu hâkimdir. Başta Kum ve Necef olmak üzere ilim havzalarının neredeyse tamamı Usûlîlik üzere eğitim-öğretim yapmaktadır. Buna rağmen, Usûlîlik karşısında mağlup olan ve son iki yüz yıl içinde yok olmaya yüz tutan Ahbarîliği hâlâ yaşatmaya çalışan küçük topluluklar varlıklarını korumaktadır. Kendilerine mahsus az sayıdaki medreseleriyle faaliyet yürüten Ahbarî gruplar içinde en köklüleri Bahreyn'dekilerdir. Zeynüddîn, el-Uşfûr (veya el-Asfûr), el-Vidâî ve el-Mubarek gibi köklü Ahbarî ulema ailelerinin soyundan gelen mollalar Bahreyn'de bu geleneği sürdürmektedirler. Al-Jamri'nin tespitine göre Ahbarîlik Bahreyn'de keskin hükümlerden uzak ılımlı görüşlere sahiptir.²⁴ Suudi Arabistan'ın Katif ve Irak'ın Basra şehri civarında da birkaç Ahbarî medrese bulunmaktadır.²⁵ Hindistan Haydarabad'daki Ahbarî varlığı ise internet sitelerinin

²² Momen, *An Introduction*, s.269.

²³ Raghda el-Halawany, "Egypt's Present-day Shias live on Fatimid Legacy", <<http://simerg.com/literary-readings/egypts-present-day-shias-live-on-fatimid-legacy-2/>> (04.07.2013); Zeinab El-Gundy, "The Shias: Egypt's Forgotten Muslim Minority", <<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/67170/Egypt/Politics-/The-Shias-Egypt's-forgotten-Muslim-minority.aspx>> (04.07.2013).

²⁴ Mansoor al-Jamri, "Shia and the State in Bahrain: Interpretation and Tension", *Alternative Politics*, 2 (November 2010), s.7-9. <http://www.alternatifpolitika.com/page/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=58&lang=en> (05.07.2013).

²⁵ Momen, *An Introduction*, s.225; Halm, *Shiism*, s.103.

muhteviyâtından anlaşıldığı kadarıyla aşırı ve çatışmacı unsurlar içeren bir kimliğe sahiptir.²⁶

Şeyhlik ve Diğer Şîî Tarikatler: Bâbîlik ve arkasından Bahâilîğin ilk çıkış formu olan Şeyhiyye düşüncesi ve geleneği günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kalabalık oldukları yerler, Basra başta olmak üzere Güney Irak, Kuveyt ve biraz da Şeyh Ahmed Ahsâî'nin (ö.1826) memleketi olan Suudi Arabistan'ın Ahsa bölgesidir. Sayıları az da olsa İran'da, Pakistan ve Hindistan'da tanınan bir topluluktur.²⁷ Momen'a göre Irak ve Körfez ülkelerinde 300 bin, İran'da ise 200 bin Şeyhî bulunmaktadır. İran'da Körfez'e yakın Hürremşehir, Abadan gibi şehirlerde, Kirman, Tebriz, Şiraz ve Tahran gibi daha büyük kentlerde Şeyhiyye mensuplarına rastlanmaktadır.²⁸ Basra'da Benû 'Âmir kabilesi Şeyhiyye'nin ana unsurunu teşkil etmektedir. Seyyid Ali el-Müsevî el-Basrî bugün Şeyhiyye'nin lideri kabul edilmektedir.²⁹ 1981'de inşa ettikleri Müseviyye ya da Benû 'Âmir Mescidi diye anılan cami Basra'nın en büyük mabedidir.

Irak ve Körfez'le birlikte Hindistan ve Pakistan'da Ahbariliğin yanı sıra Şeyhiliğin de mevcut olması, belki de Usûlîliğin tam olarak hâkim olduğu İran'a kıyasla bu bölgelerde gulât Şîî inanç ve pratiklerin belirgin tezahürüne sebep olmaktadır. Bu ülkelerde Aşure merasimlerinde şahit olunan aşırılıklar bu tespite dair bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Momen, üç Şîî tarikatın mevcudiyetinden bahsetmektedir. Bunlardan Hâksâriyye ve Zehebiyye tarikatlarının İran'da 3000 kadar, daha büyük ve daha köklü bir tarikat olan Nimetullahiyye'nin ise 50 bin ila 350 bin kadar müridi bulunduğu belirtilmektedir.³⁰ Fakat Kalendarîyye geleneğinden gelen ve Hz. Ali'ye uluhiyyet isnadı gibi aşırılıkları benimseyen Hâksâriyye'yi İsnâaşerîlik'ten ziyade Ehl-i

²⁶ Bkz. <www.akhbari.org> (05.07.2013).

²⁷ Bkz. Syed Hussain Arif Naqwi, "The Controversy about the Shaykhiyya Tendency Among Shia Ulama in Pakistan", [R. Brunner, W. Ende (eds.), *The Twelver Shia in Modern Times*, Leiden, 2001] içinde, s.135-149.

²⁸ Momen, *An Introduction*, s.230-1.

²⁹ Bkz. <<http://maktabshayji.blogspot.com/2012/08/sayyid-ali-musawi-al-basri.html>> (05.07.2013).

³⁰ Momen, *An Introduction*, s.208-216.

Hak içinde mütalaa etmek daha doğru gözükmetedir.³¹ Aslında bir Şii tarikat olmayan ama Şii eğilimleri güçlü olan Nurbahşiyye'nin müridlerine ise Pakistan'ın kuzeyinde Gilgit-Baltistan bölgesinde rastlanmaktadır. Bu tasavvufi grup bölgede bir tarikatten ziyade farklı bir mezhep olarak algılanmaktadır.³²

1.2. Zeydiyye Mezhebi:

Zeydiler, Hazar Denizi'nin güneyinde, bugünkü İran'ın Gilan, Mazenderan ve Gulistan vilayetlerinin yer aldığı bölgede 250/864 yılından itibaren hâkimiyet kurmayı başarmışlarsa da, tarihe Taberistan Zeydiliği diye geçen bu hükümetler varlıklarını ancak 6/12. yüzyıla kadar sürdürebildiler. İktidarlarını kaybettikten sonra Taberistan Zeydileri bilhassa Safeviler dönemindeki İmâmî Şiiiliğin baskısı altında zaman içinde kimliklerini kaybederek eridiler. Zeydiliği günümüze taşıyanlar Yemen Zeydileri olmuştur. Bugünkü Yemen'in kuzeyi Zeydiliğin ana vatanı olarak kabul edilebilir.

Zeydiyye'ye mezhebî kimliğini kazandıran kişi olan meşhur âlim Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'nin (ö.246/860) torunu Hâdî li'l-Hak lakaplı Yahya b. Hüseyin (ö.298/910), Yemen'deki ilk Zeydî devletinin kurucusudur. Türbesi Zeydiyye'nin başkenti sayabileceğimiz Sa'de şehrinde dir. Yüzyıllar süren Zeydî imameti sonrasında 1962 yılında Yemen Arap Cumhuriyeti adı altında ulusalcı-Nâsırîst kimlikli cumhurî bir yönetime kavuşan Kuzey Yemen ülkesinin tamamına yakını Müslüman olup bu nüfusun yaklaşık yüzde 40-50'sinin Zeydiyye'ye mensup olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus başta Sa'de olmak üzere kuzeydeki Hacce, El-Cevf, 'Amrân, Zemâr ve başkent San'a'nın da bağlı olduğu Emâne vilayetlerinde yoğunlaşmaktadır. Nüfusun diğer yarısı ise Sünnî olup geleneksel olarak Şâfiî mezhebini takip etmektedir.

1967'ye kadar İngiliz manda idaresi tarafından yönetilen ve bağımsızlık sonrasında Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti adı altında Sovyet destekli Marksist bir idarenin eline geçen Güney Yemen ülkesinde de Şâfiilik hâkim mezhep durumundadır. Kuzey ile

³¹ Hâksâriyye hakkında bkz. Zehra Tâhiri Hakîki, "Hâksâriyye", *DİA*, xv, s.209.

³² Bkz. Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *DİA*, xxxiii, s.248.

Güney Yemen 22 Mayıs 1990'da birleşmiş ve bugünkü Yemen Cumhuriyeti kurulmuştur. Günümüz birleşmiş Yemen'i esas alındığında ise, tüm ülke nüfusu içinde Zeydî Müslümanların oranı üçte bire tekabül etmektedir.

Zeydiyye Yemen'de hiçbir zaman kendisini Şîa olarak lanse etme eğiliminde olmamıştır. Onun yerine Zuyûd (Zeydiler) ismi mezhep içinde ve dışında yaygın olarak tercih edilmektedir. Sünnîlik'ten pek de uzak olmayan teorik ve pratik bir zeminde, hak mezheplerden beşincisi kabul edilmenin avantajlarından faydalanma yoluna giden Zeydiyye'nin bu uzlaşmacı tutumu samimiyetle karşılık görmüştür. Yemen camilerinde bugün Zeydî-Şâfiî ayrımı yoksa, yahut kız alıp vermelerde Zeydî ya da Şâfiî olmaktan çok kabilevî statüler belirleyici oluyorsa, bu durum, söz konusu tarihî uzlaşmanın dikkate değer bir sonucudur.

Ancak son 20-30 yıl süresinde yaşanan hızlı Selefileşme olgusunu, Zeydîlik ve Sünnîlik arasındaki zikrettiğimiz tarihî uyum ve barışı bozan bir faktör olarak değerlendirmek gerekir. Kuzey Yemen'deki Suudî Arabistan destekli agresif Selefi faaliyetler ve bu bölgenin ekonomik bakımdan ihmal edilmişliği, 2004 yılında Sa'de merkezli Zeydî Hûsî isyanını doğuran sosyo-ekonomik nedenlerin en önemlileridir.³³ Hûsîler 2012 başından beri Sa'de'yi ve çevresindeki birkaç vilayeti elinde tutmaktadır. Bu olay birleşik Yemen idealine zarar veren önemli bir durumdur.

1.3. İsmailiyye Mezhebi:

İsmailiyye ikinci hicri yüzyılın ortalarında Irak'taki gulât Şîi faaliyetler zemininde doğmuş, bir yüzyıldan fazla süren gizli davet faaliyetleriyle İran ve Horasan'a, güney Irak ve Bahreyn'e, Yemen'e, Suriye'ye, Mısır ve Kuzey Afrika'ya yayılmış, Mısır merkezli olarak yaklaşık iki buçuk asır (909-1171) ömür süren İsmailî Fâtımî devleti kurulmuş, bu süreçte çeşitli bölünmeler yaşamış, Fâtımîler'in sükûtundan sonra ise Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde azınlık ce-

³³ Geniş bilgi için bkz. M. A. Büyükkara, "Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", *Dîvan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 30 (2011/1), s.115-152.

maatler olarak hayatîyetini devam ettirmiştir. Fâtımîler içerisindeki bir taht kavgasının neticesinde 1094 yılında çıkan Nizârî-Musta'î ayrılığı bugün de varlığını sürdürmektedir.

Nizârî İsmâiliyye: Dağınık olarak yaşadıklarından dolayı dünya üzerindeki nüfuslarının tam olarak tespitinde güçlük çekilen, fakat geniş bir aralıkta 5 ila 15 milyon arasında tahmin edilen³⁴ Nizâriyye-İsmâiliyye bağlılarının büyük çoğunluğu, Hindistan'ın Guccurat ile Racistan eyaletlerinde ve Haydarabad şehrinde, Pakistan'da ise Sind'de, ekseriyetle Karaçi kentinde yaşamaktadır. Nizârîliğin Hint alt kıtasında ortaya çıkışının 15. yüzyılda yaşamış bir dâî olan Pir Sadreddin'in Hindular arasındaki davet faaliyetleriyle gerçekleştiği bilinmektedir. I. Ağa Han'ın (ö.1881) İran'dan Hindistan'a gelişiyle ve ailenin buraya yerleşimiyle birlikte Hindistan'daki Nizârîler sağlam bir sosyal zemine kavuşmuş, mezhebi kimlikleri pekişmiştir. Hocalar olarak anılan bu toplum başta Avrupa ve Amerika olmak üzere, Doğu Afrika ve Basra Körfezi ülkelerine, bilhassa Dubai'ye, ayrıca Sri Lanka ve Bangladeş'e büyük göç vermiştir.

Ortadoğu Nizârîlerin yoğun olarak yaşadığı ikinci alan Pamir, Hindikuş ve Karakurum sıradağlarının kesiştiği bölgedir. Bu yer aynı zamanda Pakistan, Afganistan, Tacikistan ülkelerinin ve Çin'in Doğu Türkistan eyaletinin birleştiği bölgedir. Afganistan ve Tacikistan'ın Bedahşan eyaletinde, Pakistan'ın Gilgit-Baltistan eyaletinin özellikle nüfusunun tamamına yakını Nizârî olan Ghizâr yöresinde, ayrıca Hunza vadisinde, Doğu Türkistan'da ise Taşkurgan, Kaşgar ve Yarkent kırsalında yaşayan, çoğunlukla Pamirî ve Vahî etnik kimliğinin oluşturduğu bu toplum Daftary'nin tespitine göre 50 bin civarında bir nüfusa sahip bulunmaktadır.³⁵ Gilgit-Baltistan Nizârîleri kendilerine Mevlâiler ismi vererek birlikte yaşadıkları diğer dini-mezhebî kimliklerden kendilerini ayırt etmektedirler. Yine Afganistan'da çoğunluğu Sünnî olan 500 bin nüfuslu Peşeyilerin küçük bir kısmı Nizâriyye mezhebine mensuptur. Bu toplum kuzeydoğudaki mezhepdaşlarının biraz uzağındaki bir bölgede, başkent Ka-

³⁴ Bkz. John Steinberg, *Ismâili Modern: Globalization and Identity in a Muslim Community*, The University of North Carolina, 2011, s. 35.

³⁵ Farhad Daftary, *The Ismâilîs: Their History and Doctrines*, Cambridge, 2007, s.495.

bil'in batısına düşen Bamyân ve çevresindeki köylerde yaşamaktadır.

Nizârîlerin yoğun olarak yaşadığı üçüncü alan İran ülkesidir. Nüfuslarının 20-30 bin kadar olduğu tahmin edilen İranlı Nizârîler, çoğunlukla Horasan vilayetinde Meşhed ve Nişapur çevresindeki köylerde yaşamaktadırlar. Merkezi İran'da, Tahran ve civarında yaşayan Nizârîler ise Alamut sonrası gizlilik döneminde önemli İsmailî merkezler olan Mahallat ve Encüdan çevresindeki Ağa Han bağlılarının asimile olmadan bugüne kadar yaşamayı başaran torunlarıdır. Daftary'nin deyişiyle "takiyye pratiğini sergilemek suretiyle", içinde oldukları geniş İsnâaşeri-Şii toplumla dostça ilişkiler geliştirmeyi başarmışlardır.³⁶

Dördüncü alan olan Suriye ise, ikinci-üçüncü hicri yüzyıldaki Fâtımîler öncesi setr/gizlilik döneminin davet merkeziydi. Ayrıca bir zamanlar Alamut-Nizârî hükümetine bağlı faaliyet gösteren fidâi kalelerinin fazlaca bulunduğu bir ülkeydi. Reşidüddîn Sinan'ın (ö.1192) bölgede kurduğu idari sistem, Memlûklüler tarafından yıkıldı ve Suriye'deki Nizari varlığı tıpkı aynı kaderi paylaşan Dürzîler ve Nusayrîler'de olduğu gibi kırsal alana sıkıştı. Gizlilik ve takiyye sayesinde günümüze kadar hayatîyetini sürdürdü.

Suriye'nin Hama ve Humus kentleri arasında yer alan setr döneminin en önemli davet merkezi Selemye günümüzde de İsmailîlerin en yoğun bulunduğu yerleşim yeridir. Yedinci İmam İsmail b. Ca'fer'in kabrinin Selemye'de olduğuna inanılmaktadır. Şehirdeki İmam İsmail'in adını taşıyan camii 1991 yılında Hindistan'dan ziyaretçi gelen Bohralar tarafından yaptırılmıştır. 80 bin kadar oldukları belirtilen Selemye Nizârî toplumu, yukarıda tanıttığımız üç ayrı alanda yaşayan mezhepdaşları gibi IV. Ağa Han Kerim Şâh'ı imam kabul etmektedir.

Ağa Han başlısı Nizârîler tarihte Kâsımşâhiler olarak bilinmektedir. Günümüz Nizârîlerinin neredeyse tamamına yakını bu kola bağlıdır. Ancak Alamut dönemi sonrasında imamet hakkı üzerindeki bir ihtilafın neticesinde ortaya çıkmış Muhammedşâhî kola men-

³⁶ Daftary, a.g.e., s.493-4.

sup Nizâriler de 15 bin civarındaki nüfuslarıyla Suriye’de varlıklarını devam ettirmektedirler. Selemiye’nin batısındaki Masyâf ve Kadmûs kasabalarında yaşayan ve lokal olarak Ca’feriler diye anılan bu Nizâriler, Ağa Han’lara biatlı değildirlir ve hâlen gâibdeki imamlarının dönüşünü beklemektedirler. İsmâiliyye üzerindeki araştırmalarıyla bildiğimiz Arif Tamir (ö.1998) bu topluma mensup ünlü bir şahsiyettir.³⁷

Nizâriyye kökenli olan ve Pir Sadreddin’in torunu Pir İmâm Şâh (ö.1513) tarafından Hinduizm’den İslamiyet’e kazandırılan, kendilerine İmâmşâhîler de denilen veya farklı bir mezhep olarak Setpens (Satpanth) mensupları³⁸ olarak bilinen grup da Ağa Han’lara bağlı değildir. Hindistan’ın Gucurat eyaletinde, özellikle Ahmedabad çevresinde mensupları bulunan bu küçük senkretik dini topluluk asırlar içinde İslam’dan büyük ölçüde uzaklaşarak bir Hindu mezhebi şekline dönüştüğünden, beraber yaşadıkları Nizârî Hocalar’dan birçok hususta farklılık gösterirler.³⁹

Musta’lî İsmâiliyye: İmam Müsta’lî’nin torunu 21. imam Tayyib’in gaybetine/setrine inanan Musta’lî İsmaililer, Fatimî devletinin yıkılışından sonra Yemen’e sığındılar. Dini liderlik, gâib imamın vekili sayılan ve dâî mutlak diye anılan şahsiyetler tarafından günümüze kadar getirildi. Dâilik makamı 1566’da Gucurat-Hindistan’a nakledildi. Bu ülkede Fatimî Devleti’nin son döneminden itibaren taban bulmuş bir İsmailî topluluk bulunmaktaydı. 26. dâî mutlakın 1591’deki vefatını müteakiben çoğunluk, Dâvud b. Burhaneddin’i yeni dâî mutlak olarak tanıdı. Fakat Yemen’deki Musta’lîlerin başında vekil olarak bulunan Süleyman b. Hasan’ın da aynı makama yönelik hak iddiası neticesinde Musta’lî İsmâiliyye içerisinde Dâvûdî ve Süleymânî ayrılığı baş gösterdi. Bu tefrika hâlâ devam etmektedir.

Süleymânîler, Necranlı Yâm kabilesinin ve özellikle Mekremî ailesinin desteği sayesinde Sünnî ve Zeydî rakiplerine rağmen Yemen’de

³⁷ Daftary, a.g.e., s.490.

³⁸ Bkz. < <http://www.satpanth.org/> > (26.07.2013).

³⁹ Bkz. W. Ivanow, “The Sect of Imam Shah in Gujurat”, *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, 12 (1936), s.19-70; Daftary, *A Short History of the Ismailis: Traditions of the Muslim Community*, s.179-185.

tutunmayı başardılar. Suudi Arabistan'ın kuruluşundan sonra Necran, Yemen'den ayrılarak bu ülkede kaldı. Bölgedeki nüfusları 50-60 bin kadar olan Süleymânîlerin büyük kısmı Suudi Arabistan'ın Necran vilayetinde yaşamaktadır.⁴⁰ Dini liderleri olan baş dâînin ikâmetgâhı da buradadır. Geri kalanlar ise Yemen'de başkent San'a ile Kızıldeniz arasındaki Haraz Dağları kırsalında yaşamaktadır. Ayrıca Süleymânîler 4-5 bin kadar nüfuslarıyla Hindistan'ın Bombay, Baroda (Vadodara), Ahmedâbad, Surat, Haydarabad şehirlerinde, yine bir o kadar kalabalıkla Pakistan'da, bilhassa Karaçi şehrinde bulunmaktadırlar.⁴¹

Gucurat dilinde ticaretle meşguliyet anlamındaki Bohra ismiyle daha çok anılan Dâvûdî Musta'îli toplum, nüfus olarak Süleymânîlerin çok üzerindedir. Diaspora ve Yemen'in Haraz kırsalında kalmış küçük bir cemaat hariç tutulursa Dâvûdî Bohralar Guçurat bölgesini mesken tutmuşlardır. Dâî Mutlak'ın ikamet ettiği Mumbai, ayrıca Ahmedabad, Surat ve Baroda (Vadodara) şehirleri, Pakistan'da ise Karaçi en yoğun buldukları yerleşim yerleridir. Tıpkı Nizârî Hocalar gibi Sri Lanka'ya, Körfez ülkelerine, Doğu Afrika'ya, Avrupa ve Amerika'ya göç vermişlerdir. Toplam nüfuslarının 700 bin-1 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının yaklaşık yarısı Guçurat'ta yerleşiktir.⁴²

Farklı bir hizip olarak varlığını sürdüren Alevî Bohraları 8 bin civarında çok daha küçük nüfusa sahip bir cemaattir. Merkezleri aynı eyalette, Baroda (Vadodara) şehrinde yerleşmiştir.⁴³ Tarihi süreç içinde Sünnileşen Bohralar da yine çoğunlukla Guçurat'ta yaşamaktadırlar.

⁴⁰ Bkz. Human Rights Watch, *The Ismailis of Najran: Second Class Saudi Citizens*, New York, 2008; Hein and Spielhaus, "The Distribution of Muslims", s.121.

⁴¹ Daftary, *The Ismâîlis*, s.298; Farhad Daftary and Azim Nanji, "Ismaili Communities-South Asia", *Encyclopedia of Modern Asia*, <http://www.iis.ac.uk/SiteAssets/pdf/ismailis_south_asia.pdf> (14.07.2013).

⁴² Daftary, a.g.e., s.291-2; Daftary and Nanji, "Ismaili Communities –South Asia", a.g.e..

⁴³ Web siteleri için bkz. <<http://www.alavibohra.org/>> (14.07.2013).

2. Ortadoğu'daki Diğer Gayr-i Sünnî Mezhebi Unsurlar

Yaşadıkları coğrafyaları yukarıda inceleme konusu yaptığımız Şii mezheplerden başka, kimisi Şii kökenli olan kimisi olmayan büyük-
küçük başka mezhebi oluşumlar da Ortadoğu'da doğup asırlardır bu coğrafyayı mesken tuttuklarından, bu çalışmamıza pek tabii ki dâhil olmaktadır.

2.1. Dürzîler:

Hâkim Biemrillâh'ın 1021'de öldürülmesi, Hamza b. Ali'nin gizlenmesi, Fâtımî halifesi Zâhir'in Dürziliği yasaklaması ve Mısır şehirleri ile Halep vilayetinde Dürzîlere karşı takibat başlatması üzerine bu mezhebin mensupları günümüzde de hâlâ yaşamayı sürdürdükleri Lübnan, Filistin ve Güney Suriye'nin kırsal dağlık bölgelerine sığınmak zorunda kaldılar.

Dürzî Araştırmaları Enstitüsü'nün verdiği bilgilere göre yaklaşık 1 milyon kadar nüfusu olan Dürzî toplumunun yüzde 40-50'si Suriye'de, yüzde 30-40'ı Lübnan'da, yüzde 6-7'si İsrail'de, yüzde 1-2'si de Ürdün'de yaşamaktadır.⁴⁴ Suriye'nin güney batısı ile Ürdün'ün kuzey ucunu kapsayan Havran ve özellikle Duruz dağları ve Golan tepeleri, Dürzîlerin en yoğun yaşadıkları bölgedir. Ayrıca Beyrut'un güneyindeki Lübnan Dağı ile Teym vadisi, hâlen İsrail sınırları içinde kalan el-Celil tepeleri ile Kermel Dağı civarı, bu dini toplumun bulunduğu diğer yerlerdir.

2.2. Nusayrîler:

3. hicrî asrın ikinci yarısında Irak'ta ilk defa örgütlenen Nusayriyye, liderleri Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (ö.346/957) zamanında Suriye'de de yapılandı. Tarihi süreçte Irak Nusayriliğinden bir iz kalmadı. Suriye'de ise el-Hasîbî'nin de kabrinin bulunduğu Halep ve civarı ilk başlarda önemli bir merkez olmasına rağmen, tıpkı Dürzîler gibi Nusayrîler de maruz kaldıkları siyasal ve askeri takibatların zorlamasıyla şehirleri bırakarak dağlık bölgelere sığındılar. Günümüzde Suriye'nin batısında Akdeniz'e açılan sahada Alevî Dağları diye de anılan Cebel-i Ensâriyye civarı, etrafı tümüyle Sünnî

⁴⁴ <<http://druzestudies.info/index.php/druzes>> (19.07.2013).

yerleşim yerleriyle çevrili bir şekilde Nusayriyye mensuplarının en yoğun yaşadığı alandır. 2.5 milyon kadar olan sayılarıyla Suriye'nin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 10-2'sini teşkil etmektedirler. Lazkiye şehri, kentli Nusayrî topluluğa ev sahipliği yapan önemli bir yerleşim yeridir.

Cebel-i Ensâriyye'nin güneyinde kalan, Lübnan'ın en kuzeyindeki Akkâr'ın bazı köyleri ile Trablus'un Cebel-i Muhsin semti diğer önemli Nusayrî yerleşim yerleridir. Cebel-i Muhsin Nusayrileri, aralarının sadece bir cadde ile ayrıldığı Bâbü't-Tibbâne'deki Sünnîler ile Lübnan iç savaşından beri çatışma halini sürdürmektedir.⁴⁵

Cebel-i Ensâriyye'nin kuzeyindeki Antakya bölgesi ise Türkiye sınırları içinde kalmaktadır. Burada daha çok Hatay merkez ve Samandağı ilçelerinde ve bunlara bağlı bazı belde ve köylerde yaşamaktadırlar. Suriye ve Lübnan'daki mezhepdaşları gibi Arap olan Türkiye Nusayrileri, büyük şehirlere verdikleri göç sebebiyle İskenderun, Adana ve Mersin kent merkezlerinde de yerleşiktirler.

Eski Bilâdü's-Şâm'ın kapsamında olan andığımız tüm bu bölgelerde büyük çoğunluğu Suriye'de olmak üzere toplam 3 milyon kadar Nusayrînin yaşadığı tahmin edilmektedir.

2.3. Aleviler-Bektâşiler:

Anadolu Aleviliği diye de adlandırılan bu gayr-i sünî mezhebî toplum, bilindiği gibi bazı Balkan ülkeleri haricinde büyük çoğunlukla Türkiye'de yaşamaktadır. Aleviler Türkmen ve Kürt-Zaza etnik kökenlerine mensupturlar.⁴⁶ Kendilerini Türk, Türkmen ya da Türk kökenli olarak ifade edenlerin Aleviler içinde yaklaşık yüzde 70'lik bir orana, Kürt ve Zaza olarak ifade edenlerin ise yüzde 22'lik bir orana tekabül ettiği belirtilmektedir.⁴⁷

Alevi yerleşim yerleri Türkiye coğrafyasının dört bir tarafına dağılmış durumdadır. Fakat Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümü ile Orta Karadeniz kırsalı diğer bölgelere göre daha yoğun

⁴⁵ Bkz. Mohamed Nazzal, "Lebanon's Alawi: A Minority Struggle in a Nation of Sects", < <http://english.al-akhbar.com/node/1309> > (19.07.2013).

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997, s.13-28.

⁴⁷ "Biz Kimiz - 3", Konda Anketi, *Milliyet*: 21.03.2007.

bir Alevi nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Tüm vilayetler içinde sadece Tunceli ilinde Alevi nüfusu çoğunluktadır.

2007'de KONDA'nın anket araştırmasına göre Türkiye nüfusunun yüzde 5.73'ünün Alevi olduğu tespit edilmiştir.⁴⁸ Çarkoğlu ve Toprak'ın 2006'da TESEV için yaptıkları çalışmada bu oran yüzde 6,1 rakamıyla daha yüksek çıkmıştır. Bu araştırmacılar anketteki başka sorulara verilen cevaplardan hareketle bu oranın yüzde 11'e kadar yükseltilmesinin mümkün olacağı kanaatindedirler.⁴⁹ Şaban Kuzgun başkanlığında üniversitelerden araştırmacı bir ekiple 2000 yılında yapılan ama sonuçları kamuoyuna açıklanmayan raporun sonucunda çıkan 8-9 milyon rakamı da TESEV raporu verileriyle büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.⁵⁰ Avrupa'da yaşayan Alevi Türk vatandaşları da dikkate alındığında bu rakam biraz daha yükselir.

Tüm bu sonuçlar, Türkiye'deki Alevi nüfusu hakkında genellikle Alevi çevrelerce dillendirilen 20-25 milyon rakamının epey altındaki bir orana işaret etmektedir. KONDA anketi Alevilerin üçte birinin İstanbul'da ikamet ettiğini tespit etmiştir.⁵¹

2.4. Şebekler:

Dışarıdan Kürtleştirme, Araplaştırma veya Türkmen gösterme gayretlerine rağmen Şebekler, kendilerini, 16. yüzyılda Şah İsmail zamanında İran'dan gelip Kuzey Irak'a yerleşmiş, farklı bir dili (Şebekçe) konuşan ve farklı bir etnisiteye mensup ayrı bir kimlik olarak deklare etmektedirler.⁵² Dolayısıyla dini veya mezhebi bir grup

⁴⁸ "Biz Kimiz - 3", Konda Anketi, *Milliyet*: 21.03.2007.

⁴⁹ Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev Yay., 2006, s.37.

⁵⁰ "Türkiye'deki Kürtlerin Sayısı", *Milliyet*: 06.06.2008.

⁵¹ "Biz Kimiz - 3", Konda Anketi, *Milliyet*: 21.03.2007.

⁵² Bkz. "Al-Qaddo accuses that political parties are behind classifying the shabak as a religion in primary school text books", <<http://www.shabaknews.com/>> (26.07.2013).

tanımı içine girmediklerini, 400-500 bine ulaşan nüfuslarının yüzde 65'inin Şii, yüzde 35'inin de Sünni olduğunu belirtmektedirler.⁵³

Ancak daha objektif bulgular, Musul'un doğusunda kalan 60 kadar köyde yerleşik olan bu topluluğun gerçekte 100 bin civarında bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Yine Şebeklerin Şii veya Sünniliği, kitabî olmaktan uzak olup güçlü senkretik özellikler arz etmektedir. Beraber yaşadıkları Yezidilerin kutsal yerlerini ziyaretgâh kabul etmeleri bunun bir göstergesidir. Kutsal sayıp dini ritüellerinde okudukları Kitâbü'l-Menâkıb ya da Buyruk, malum olduğu üzere Anadolu'da Kızılbaş-Alevilerin okudukları Türkçe kitaplardır.

Bruinessen'e göre Anadolu Aleviliği ile tarihi ve mezhebî bağlantısı çok güçlü olan Şebekler'in, Yezidiler, Kâkâ'iler ve Şii Türkmenler gibi Kürdistan'ın diğer gayr-i sünni topluluklarıyla olan evlilik bağları bu toplumlar arasındaki sınırları belirsizleştiren bir unsur olmuştur.⁵⁵ Şebeklerin tamamına yakınının ana dili Gorani Kürtçesidir.

2.5. Ehl-i Hak / Yâresânlar / Kâkâ'iler:

Başkaları tarafından Ali-ilâhîler ya da Aliyyullâhîler diye adlandırılan Ehl-i Hak zümreleri İran'da kendilerini genellikle Yâresân olarak tanıtmaktadırlar. Irak'ta ise Kâkâ'iler olarak bilinmektedirler.

İran'da Kirmanşah eyaletinde, Irak'ta ise Kirmanşah'a komşu Diyala eyaletinde, özellikle Hanekin, Mendeli gibi yerleşim yerlerinin çevresinde yaşayan Ehl-i Hak mensupları Kürtlerden oluşmaktadır. Bu bölge, 1 milyon kadar nüfusa sahip olduğu belirtilen⁵⁶ Ehl-i Hak'ın çoğunluğunun yaşadığı alandır. Ayrıca Diyala'nın daha ku-

⁵³ Bkz. "Who are the Shabak people", <http://www.shabaknews.com/who%20are%20the%20shabak/index.html> (26.07.2013).

⁵⁴ Michiel Leezenberg, "Between Assimilation and Deportation: The Shabak and the Kakais in Northern Iraq", [K. Kehl-Bodrogi ve diğerleri (eds.), *Syncretistic Religious Communities in the Near East*, Leiden, 1997] içinde, s.159.

⁵⁵ Martin van Bruinessen, "A Kizilbash Community in Iraqi Kurdistan: Shabak", *Les Annales de l'Autre Islam*, 5 (1998), s.185-196.

⁵⁶ Z. Mir-Hosseini, "Ahl al-Haqq", *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, ed. Philip Mattar, I, s.82.

zeyinde yer alan Halepçe, Kellar, Süleymaniye ve Kerkük civarında, İran'da ise Urmiye'nin kuzeyinde Makû'ye kadar ulaşan kırsal alanda dağınık olarak yaşamaktadırlar. Kerkük ve Tuzhurma civarında yaşayan Ehl-i Hak arasında Türkmenlere de rastlanmaktadır.⁵⁷ İran'ın Luristan eyaletinde Lurlar arasında da çok sayıda mensubu vardır.⁵⁸ Çoğunluk Ehl-i Hak köy ve mezralarda meskundur. Son yıllarda şehirleşme artmıştır.

2.6. Yezîdîler:

Yezidiliğin doğuş yeri olan Kuzey Irak günümüzde Yezidîlerin en kalabalık olduğu bölgedir. Bugünkü Irak'ın Ninova eyaletinde iki ayrı bölgede Yezidî nüfusun yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki mezhebin büyük mabedine ve Şeyh Adî'nin kabrine ev sahipliği yapan Leleş'in de içinde olduğu Sincar bölgesidir. Burası Musul'un kuzey batısına düşen, Suriye sınırına yakın dağlık bir bölgedir. Diğer bölge, Musul'un kuzey doğusunda, Dohuk'un ise güneyinde kalan Şehan yöresidir. Iraklı Yezidî şeyhlerden Tahsin Said Bek'e göre ülkedeki nüfusları yarım milyon kadardır.⁵⁹ Fakat bu nüfusun Avrupa'ya verilen göçlerle çok azaldığı tahmin edilmektedir.

Türkiye'deki Yezidî nüfus da aynı şekilde 1980'lerden sonraki göçler neticesinde dramatik şekilde azalmıştır. Mardin, Urfa, Siirt, Batman, Diyarbakır kırsalında yerleşik bu dini topluluğun nüfusu 30-40 binlerden üç yüz, dört yüzlü rakamlara kadar düşmüştür. Türkiye Yezidîlerinin çok büyük kısmı bugün Almanya'da yaşamaktadır.

⁵⁷ Bkz. Necdet Yaşar Bayatlı, "Irak'ta Kakaîlik ve Bir Türkmen Kakaî Şairi Hicri Dede", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/12 (2010), s.69-80.

⁵⁸ Heinz Halm, "Ahl-e Haqq", *Encyclopaedia Iranica*, I, s.635-6; W. Schmucker, "Sects and Special Groups", [W. Ende, U. Steinbach (ed). *Islam in the World Today*, Ithaca, 2010] içinde, s.723-5. Ayrıca bkz. <<http://www.ahle-haqq.com/>> (28.07.2013) ve Leezenberg, "Between Assimilation and Deportation", s.166-171.

⁵⁹ Abdul-Khaleq Dosky, "Head of Yazidi People in Iraq: We are Part of the Kurdish People", Tahsin Said Bek'le söyleşi, <<http://ikjnews.com/?p=5018>> (20.07.2013).

Suriye’de 5-10 bin kadar oldukları tahmin edilen Yezidi topluluk ise, Halep’in kuzeyi ile Türkiye sınırı arasındaki Kürt Dağı civarındaki köylerde yaşamaktadır.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında önemli sayıda Yezidi, maruz kaldıkları baskılar neticesinde Kürdistan’daki ana yurtlarından Güney Kafkasya’ya göç etmiştir. Bugün Ermenistan’da Hıristiyan Ermenilerden sonra en büyük etnik-dini grubu oluşturmaktadırlar. 2001 nüfus sayımına göre 40 bin civarında oldukları belirtilen Yezidi nüfusun büyük kısmı Türkiye sınırındaki Ermavir bölgesinde yerleşiktir. Başkent Erivan’da 4700 kadar Yezidi’nin yaşadığı belirtilmektedir.⁶⁰ Karabağ savaşı sırasında Sünni Kürtler’in çoğunluğu sınır dışı edilmesine rağmen Yezidi nüfusa dokunulmamıştır. Yezidilerin Laleş haricindeki en büyük mabedleri Ermenistan’da bulunmaktadır.

1999 nüfus sayımına göre Azerbaycan’da yaşayan 13 bin kadar Kürt’ün ne kadarının Yezidi olduğu bilinmemektedir. Fakat rakamın çok küçük olduğu düşünülmektedir. Gürcistan’da, 2002 nüfus sayımına göre, 18 bin Yezidin yaşadığı belirtilmektedir. Bunlardan 17 bini başkent Tiflis’te ikamet etmektedir.⁶¹

2.7. Zikriler:

Zikriyye ya da Mehdeviyye diye anılan bu mezhebin mensupları Pakistan’ın Belucistan eyaletinde Turbet ve Gwader şehirleri civarında yaklaşık 750 bin kadar nüfuslarıyla varlıklarını sürdürmektedirler.⁶² Mensuplarının çok kutsal saydıkları Turbet yakınlarındaki Kûh-i Murâd ziyaretgâhı, bu özelliğini, Zikrilerce mehdi olduğuna inanılan Seyyid Muhammed Cûnpûri’nin (ö.1505) bu yerde bir müddet kalışından kazanmaktadır.

⁶⁰ “Human Rights Situation of the Yezidi Minority in the Transcaucasus (Armenia, Georgia, Azerbaijan)”, *Written Report*, May 2008, s.13, <<http://www.refworld.org/docid/485fa2342.html>> (20.07.2013). Ayrıca bkz. Jackie Abrahamian, “The Yezidi Movement in Armania”, <<http://www.groong.com/orig/ja-19980702.html>> (20.07.2013).

⁶¹ “Human Rights Situation of the Yezidi Minority in the Transcaucasus”, s.13.

⁶² Web siteleri için bkz. <www.mahdavia.com>; <www.promisedmehdi.com> (17.07.2013).

2.8. Ahmedîler:

Dünyadaki toplam nüfusunun 10 milyon civarında olduğu bildirilen⁶³ Ahmedîye mezhebinin mensupları büyük çoğunlukla mezhebin doğuş yeri olan Hint alt-kıtası ülkelerinde yaşamaktadır. Pakistan'da 4-5 milyon, Hindistan'da ise 1 milyon kadar Ahmedî olduğu tahmin edilmektedir.

Kâdiyân Ahmedîleri Pakistan'da hâlâ yasal olarak gayr-i müslim statüsünde görülmektedir. Genel merkezlerini bu ülkeden İngiltere'ye taşımak durumunda kalan ve çalışmalarını daha çok Afrika ve Batı ülkeleri üzerinde yoğunlaştıran Kâdiyâniler, İsrail dâhil Ortadoğu'nun birçok ülkesinde ve özellikle Orta Asya cumhuriyetlerinde küçük çapta da olsa faal olmaya gayret etmektedirler.⁶⁴

Kâdiyânîlere kıyasla daha küçük bir mezhebi grup olan Lahorî Ahmedîlerin genel merkezleri ise hâlâ Pakistan'ın Lahor şehrinde bulunmaktadır. Diğer merkezlerini gösteren listeye bakıldığında, Pakistan'dan başka Ortadoğu'da sadece Hindistan ve Jammu-Keşmir'de örgütlü oldukları görülmektedir.⁶⁵

2.9. İbâdîler:

2 milyon kadar yerli nüfusu olan Uman'ın yaklaşık yarısından fazlası İbâdiyye mezhebine mensuptur. İbâdiyye'nin "umdetü'l-mezheb" kabul ettiği Câbir b. Zeyd el-Ezdi'nin (ö.93/712) aslen Umanlı olduğu ve orada doğduğu, küçük yaşta ailesiyle Basra'ya göçtüğü bilinmektedir. Mezhebin gelişimi Basra'da olmuş fakat siyasal şartların kötüleşmesi nedeniyle Rebî' b. Habîb (ö.175-180/791-6) zamanında ulema Uman'a hicret etmeye mecbur kalmıştır. O tarihlerden itibaren bu ülkede İbâdiyye var olmayı sürdürmüştür. Uman günümüze kadar bu mezhebe mensup emir ve sultanlar tarafından yönetilmiştir. Bugünkü sultan Kâbûs b. Said de İbâdî bir Müslümandır.

⁶³ Bkz. James Minahan, *Encyclopedia of the Stateless Nations*, Westport, 2002, I, s.52-3.

⁶⁴ Kâdiyânî kolunun cami ve merkezleri hakkında bilgi için bkz. *Ahmadiyya Muslim Mosques Around the World*, USA: Khilafat Centenary Edition, 2008. Ayrıca bkz. <<http://www.ahmadiyyamosques.com/>> (21.07.2013).

⁶⁵ Bkz. <<http://www.aaiil.org/text/cntct/contact.shtml>> (21.07.2013).

Ortadoğu'da İbâdiliğin yaşadığı diğer alan Kuzey Afrika'dır. 776-909 yıllarında Rüstemiler adıyla devlet kurup geniş bir coğrafyayı idare eden, başta Havvâre, Nefûse ve Zenûte olmak üzere bazı Berberi kabilelerin desteği ile kendilerinden çokça söz ettiren İbâdiler, iktidardan uzak kaldıkları sonraki asırlarda azınlık olarak Şii ve Sünni devletlerin himayesinde yaşamayı sürdürmüşlerdir. Ceza-yir'de başkentin 600 km. güneyinde kalan Mzâb vadisi, Tunus'ta Cerbe adası, Libya'da Tripoli yakınlarındaki Nefûse dağları ile Zuvâra şehri ve civarı, Kuzey Afrika'daki başlıca İbâdî yerleşim bölgeleridir.

İbâdiliğin bugüne kadar yaşayan Vehbiyye ve Nukkâriyye adlı alt kolları, günümüz İbâdilerine alt kimlik kazandırmaya devam etmektedir.

3. Sünnî Ortadoğu

Sünni Müslümanlar İslam âleminde yüzde 85-90 gibi bir oranda çoğunluğu oluşturmaktadır.

Hanefiler:

Türk kökenliler (Türkiye ve Kıbrıs Türkleri, Türkmenler, Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar ve Uygurlar), Tacikler ve alt kıtadaki Afganistan, Pakistan, Hindistan, Keşmir ve Bangladeş Müslümanlarının büyük çoğunluğu Hanefî mezhebine mensuptur. Bu Müslüman topluluklar İslam âleminde en fazla nüfusa sahip halklardan oluşmaktadır.

Tarihi olarak daha çok deniz üzerinden Yemen ve Uman Müslümanlarıyla muhatap olmuş Hindistan'ın güney-batı ve güney sahilindeki (Kerala, Karnataka, Maharashtra, Tamil Nadu eyaletleri) Müslümanlar ile Sri Lanka ve Maldiv adaları halkı ise Şafii mezhebine mensuptur. Arap ülkelerinden Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır'da yine Hanefî mezhebi Şafii mezhebi ile birlikte varlığını sürdürmektedir.

Şâfiiler:

Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de yaşayan Sünnî Kürtlerin tamamına yakını Şafiîdir. Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır'daki Şafiilerden başka Filistin, Ürdün, Hicaz, Yemen ve Uman'daki Sünnî Müslü-

manlar da ağırlıklı olarak Şâfiîdir. Afrika Boynuzu ülkelerinde (Somali, Cibuti, Eritre ve Etiyopya) yine Şafiî mezhebi mensupları çoğunluktadır. Sudan'da ise Şafiîler ve Malikîler bir arada bulunmaktadır. Ayrıca Kuzey Kafkasya Müslümanlarının (Çeçen, İnguş, Avar ve diğerleri) ekseriyeti geleneksel olarak Şafiîdir.

Mâlikîler:

Fas, Batı Sahra, Moritanya, Cezayir, Tunus ve Libya'da baskın olan Malikî mezhebi Sudan'da ve Güney Mısır'da Şafiîlik ile birlikte varlığını korumaktadır. Körfez'de (Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri) geleneksel olarak Malikiîlik baskın mezhep olsa da son yüzyılda Suudi tesiriyle Selefilik, diğer Arap ülkelerinden gelen göçmenler vasıtasıyla da Şafiîlik etkinlik kazanmıştır.

Selefiler/Hanbelîler:

Suudi Arabistan ve Katar'da Selefi Müslümanlar çoğunluktadır. Suudi Arabistan'ın Necd bölgesi Vehhâbî hareketinin ana vatanıdır. Başta Yemen ve Mısır olmak üzere çoğu Arap ülkesinde Selefilik son yüzyılda diğer Sünnî mezheplerin aleyhine işleyen bir tarzda etkinlik kazanmıştır.

SONUÇ

Görüldüğü gibi Ortadoğu bölgesi İslam kökenli mezheplerin hem doğduğu, hem gelişip yayıldığı, hem de bugüne kadar varlığını sürdürdüğü bir geniş bir coğrafyadır. Dünyanın en sorunlu bölgesi olan Ortadoğu'da kalıcı etnik ve dini barışın sağlanmasında, sosyal ve siyasal istikrarın korunmasında dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan birisi, söz konusu dinî ve mezhebî oluşumlardır. Sosyal bilimciler ve siyasal aktörler bu nedenle Ortadoğu mezhepleri hakkında hem tarihsel, hem teorik, hem de güncel malumata doğru bir şekilde erişmek durumundadırlar. Bilgi kirliliği ve yönlendirme amaçlı manipülatif veriler ölümcül ve telafisi zor hataların yapılmasına sebep teşkil edebilir.

Konu hakkında yapılan bilimsel çalışmaların çok büyük kısmının Batılı kurumlar ve araştırmacılar tarafından yapılmış olması, Ortadoğu'nun yerlileri için ciddi bir eksikliktir. Benzer araştırmaların yerli bilimsel kurumlarca objektif ölçülerde yapılması ve bu

amaçla başlatılan çalışmaların hiç bir sansürle karşılaşmaması, ulaşılması arzu edilen bir hedeftir.

Çalışmamızda özellikle nüfus verilerinde çok ciddi tutarsızlıklar olduğu tespit edilmiştir. Alt gruplarıyla kompleks yapılar halinde olan ve iç ihtilaflar yaşayan dini oluşumların varlığından söz etmekteyiz. Dolayısıyla mevcut enformasyonun modern bilimsel yöntemlerle sağlamanın yapılması ve ivedilikle güncellenmesi elzem görünmektedir.

Saha çalışmaları yapılmadan sağlıklı veriler toplamak çok mümkün olmadığından, bunun gerçekleştirilmesi için lazım olan finansal yardımların sağlanması, vizeler ve izinler hususundaki bürokratik engellerin ortadan kaldırılması, güvenlik tedbirlerinin alınması, araştırmacıların gücünü ve bütçesini aşan destekleri gerekli kılmaktadır. Ayrıca İslam Mezhepleri tarihçilerinin, saha çalışması yürütebilecek, bilimsel gözlemler ve anketler yapabilecek, ulaştıkları neticeleri doğru ve hatasız biçimde konunun ilgililerine ve kamuoyuna sıhhatli şekilde aktarabilecek metodolojik ve yönetsel yetkinliği kazanmaları, üzerinde durulması gereken diğer bir mühim noktadır.

Nüfus Oranlarının Mukayeseli Tespitinde Başvurulan Web Üzerindeki Bazı Enformasyon Kaynakları:

Pew Forum on Religion & Public Life: <religions.pewforum.org>

Encyclopaedia Iranica (on-line volumes): <
<http://www.iranicaonline.org/>>

Library of Congress (Country Studies): <
<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cshome.html>>

Wikipedia: <www.wikipedia.org>

<<http://www.adherents.com>> (National & World Religion Statistics)

<<http://www.ahl-ul-bayt.org/>> (Vaz'iyet-i Şi'iyân-ı Cihân bölümü)

<www.abp-shiaworld.com>

<<http://www.everyculture.com/>>

<<http://www.peoplegroups.org/>>

<<http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>> (Dr. M. Izady'nin The Gulf/2000 projesi)

<<http://www.refworld.org/topic/50ffbce57a2.html>> (BM Mülteciler Konseyi'nden Dini Gruplar raporları)

KAYNAKÇA

- Abisaab, Rula Jurdi, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*, New York, 2004.
- Abisaab, Rula, "Jabal 'Âmel", *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, xvi.
- Abrahamian, Jackie, "The Yezidi Movement in Armania", <<http://www.groong.com/orig/ja-19980702.html>> (20.07.2013).
- Adelson, Roger, *London and the Invention of the Middle East*, Yale, 1995.
- Ahmadiyya Muslim Mosques Around the World*, USA: Khilafat Centenary Edition, 2008.
- Algar, Hamid, "Iran ix: Religions in Iran (2) Islam in Iran (2.1.) Advent of Islam", *Encyclopaedia Iranica*, viii.
- Bayatlı, Necdet Yaşar, "Irak'ta Kakaîlik ve Bir Türkmen Kakaî Şairi Hicrî Dede", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/12, 2010.
- "Biz Kimiz - 3", Konda Anketi, *Milliyet*: 21.03.2007.
- Bruniessen, Martin van, "A Kizilbash Community in İraqî Kurdistan: Shabak", *Les Annales de l'AutreIslam*, 5, 1998.
- Büyükkara, M. A., "Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", *Dîvan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 30 (2011/1).
- Cole, Juan R. I., "Conversion iii: To Imâmî Shi'ism in India", *Encyclopaedia Iranica*, vi.
- Çarkoğlu, Ali, Toprak, Binnaz, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev Yay., 2006. Daftary, Farhad, *The Ismâîlîs: Their History and Doctrines*, Cambridge, 2007.
- Daftary, Farhad, *A Short History of the Ismailis: Traditions of the Muslim Community*.
- Daftary, Farhad and Nanji, Azim "Ismaili Communities-South Asia", *Encyclopedia of Modern Asia*, <http://www.iis.ac.uk/SiteAssets/pdf/ismailis_south_asia.pdf> (14.07.2013).
- Dosky, Abdul-Khaleq, "Head of Yazidi People in Iraq: We are Part of the Kurdish People", Tahsin Said Bek'le söyleşi, <<http://ikjnews.com/?p=5018>> (20.07.2013).
- Ende, Werner, "Shi'ites in Arabia", *Encyclopaedia Iranica*, (on-line edition).
- Ende, Werner, "The Nakhâwila: A Shiite Community, Past and Present", *Die Welt Des Islam*, 37/3, 1997.

- Goldberg, J., "The Shi'i Minority in Saudi Arabia", [J.R.I. Cole, N.R. Keddie (eds.), *Shi'ism and Social Protest*, New Haven, 1986]
- el-Gundy, Zeinab, "The Shias: Egypt's Forgotten Muslim Minority", <<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/67170/Egypt/Politics-/The-Shias-Egypt-forgotten-Muslim-minority.aspx>> (04.07.2013).
- Hakiki, Zehra Tahiri, "Haksariyye", *DIA*, xv.
- el-Halawany, Raghda, "Egypt's Present-day Shiaslive on Fatimid Legacy", <<http://simerg.com/literary-readings/egypts-present-day-shias-live-on-fatimid-legacy-2/>> (04.07.2013).
- Halm, Heinz, *Shiism*, Edinburgh, 1991.
- Halm, Heinz, "Ahl-e Haqq", *Encyclopaedia Iranica*, I.
- el-Hasan, Hamza, *eş-Şi'a fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Sa'üdiyye*, y.y., 1413/1993.
- Heine, P., Spielhaus, R., "The Distribution of Muslims through out the World", [W. Ende, U. Steinbach (ed). *Islam in the World Today*, Ithaca, 2010]
- Hollister, J. N., *The Shia of India*, London, 1953.
- Howarth, Toby M., *The Twelver Shi'a as a Muslim Minority in India: Pulpit of Tears*, Abingdon, 2005.
- Human Rights Watch, *The Ismailis of Najran: Second Class Saudi Citizens*, New York, 2008.
- "Human Rights Situation of the Yezidi Minority in theTranscaucasus (Armenia, Georgia, Azerbaijan)", *Writenet Report*, May 2008.
- Ivanow, W., "The Sect of Imam Shah in Gujurat", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, 12, 1936.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası: Madde 12.
- al-Jamri, Mansoor, "Shia and the State in Bahrain: Interpretation and Tension", *Alternative Politics*, 2 (November 2010).
- al-Khoei, Yousif, "The Marja' and the Survival of the Community: The Shi'a of Medina", [Linda S. Walbridge (ed.), *The Most Learned of the Shi'a: The Institution of the Marja' Taqlid*, Oxford, 2001]
- Leezenberg, Michiel "Between Assimilation and Deportation: The Shabak and the Kakais in Northern Iraq", [K. Kehl-Bodrogi ve diğ. (eds.), *Syncretistic Religious Communities in the Near East*, Leiden, 1997]
- Mervin, Sabrina, "Shi'ites in Lebanon", *Encyclopaedia Iranica*, (onlineedition).
- Minahan, James, *Encyclopedia of the Stateless Nations*, Westport, 2002, I.

- Mir-Hosseini, Z., "Ahl al-Haqq", *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*, ed. Philip Mattar, I.
- Momen, Moojan, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven, 1985.
- Nakash, Yitzhak, "The Conversation of Iraq's Tribes to Shiism", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 26, 1994.
- Naqwi, Syed Hussain Arif, "The Controversy about the Shaykhiyya Tendency Among Shia Ulama in Nazzal, Mohamed, "Lebanon's Alawi: A Minority Struggle in a Nation of Sects", <<http://english.al-akhbar.com/node/1309>> (19.07.2013).
- Pakistan", [R. Brunner, W. Ende (eds.), *The Twelver Shia in Modern Times*, Leiden, 2001]
- Rizvi, S. A. A., *A Socio-Intellectual History of the Isnā'Asharī Shīīs in India*, Delhi, 1986.
- Schmucker, W., "Sects and Special Groups", [W. Ende, U. Steinbach (ed). *Islam in the World Today*, Ithaca, 2010]
- Spielhaus, Heinand, "The Distribution of Muslims".
- Steinberg, John, *Ismaili Modern: Globalization and Identity in a Muslim Community*, The University of North Carolina, 2011.
- Tosun, Necdet, "Nurbahşiyye", *DİA*, xxxiii.
- "Türkiye'deki Kürtlerin Sayısı", *Milliyet*: 06.06.2008.
- Üzüm, İlyas, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul, 1997.

Web Siteleri

- <<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148830.htm>> (21.06.2013).
- <<http://www.world-federation.org/default.htm>> (02.08.2013).
- <<http://aisplb.org>> (02.08.2013).
- Library of Congress Country Studies: "Afghanistan", <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cshome.html>> (02.08.2013).
- "Özgündüz La Monde'e Konuştu", <http://www.zeynebiye.com/79054_Ozgunduz-La-Monde-e-Konustu.html> (04.07.2013).
- <http://www.alternatifpolitika.com/page/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=58&lang=en> (05.07.2013).
- <www.akhbari.org> (05.07.2013).
- <<http://maktabshayji.blogspot.com/2012/08/sayyid-ali-musawi-al-basri.html>> (05.07.2013).
- <<http://www.satpanth.org/>> (26.07.2013).
- <<http://www.alavibohra.org/>> (14.07.2013).

<<http://druzestudies.info/index.php/druzes>> (19.07.2013).

“Al-Qaddoaccuses that political parties are behind classifying the shabak as a religion in primary school textbooks”,
<<http://www.shabaknews.com/>> (26.07.2013).

“Who are the Shabak people”,

<<http://www.shabaknews.com/who%20are%20the%20shabak/index.html>> (26.07.2013).

<<http://www.ahle-haqq.com/>>(28.07.2013)

<<http://www.refworld.org/docid/485fa2342.html>> (20.07.2013).

<www.mahdavia.com>; <www.promisedmehdi.com> (17.07.2013).

<<http://www.ahmadiyyamosques.com/>> (21.07.2013).

<<http://www.aaiil.org/text/cntct/contact.shtml>> (21.07.2013).

a.mlf., *The Shias of Iraq*, Princeton, 2000.